

ОНА ТИЛИ DARSLARIDA SAVODXONLIK VA NUTQIY KOMPETENSIYANING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Namangan Davlat Pedagogik Instituti magistranti

Qaxxarova Sarvinoz

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim bosqichida ona tili darslarida o‘quvchilarning savodxonligi va nutqiy kompetensiyasini shakllantirish jarayonidagi o‘zaro bog‘liqlik, ularning ta‘limdagi ahamiyati, pedagogik-psixologik asoslari, xalqaro baholash tizimlari doirasidagi talablari va huquqiy-me‘yoriy asoslari yoritilgan. Savodxonlik nafaqat texnik jihatdan o‘qish va yozish ko‘nikmalarini, balki mazmunli, tushunarli, ifodali va maqsadli fikrni shakllantirishni nazarda tutadi. Bu esa nutqiy kompetensiyaning negizidir. Maqolada O‘zbekiston Respublikasining "Ta‘lim to‘g‘risida"gi Qonuni, UNESCO, PIRLS va PISA baholash tizimlari doirasidagi yondashuvlar asosida savodxonlik va nutqiy kompetensiya integratsiyasiga oid ilmiy tahlillar bayon etilgan. Shuningdek, zamonaviy lingvodidaktika va kommunikativ metodlar asosida taklif etilgan yondashuvlar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar

Savodxonlik, nutqiy kompetensiya, boshlang‘ich ta‘lim, ona tili, til kompetensiyalari, o‘qish savodxonligi, xalqaro baholash tizimi, PIRLS, PISA, funksional savodxonlik, lingvodidaktika, kommunikativ metodika, tilni o‘rgatish strategiyalari.

Kirish

O‘qish va yozish inson tafakkurining yuksalishida muhim rol o‘ynaydi. Har bir shaxsning muloqotda o‘z fikrini aniq, lo‘nda, grammatik jihatdan to‘g‘ri bayon eta olishi esa uning ijtimoiy hayotda faol bo‘lishiga asos yaratadi. Bugungi kunda

savodxonlik va nutqiy kompetensiyani shakllantirish faqat til o'rgatish vazifasi emas, balki ijtimoiy integratsiyaning asosi sifatida ko'rilmoqda. UNESCO (2022) ma'lumotlariga ko'ra, o'qish savodxonligi shunchaki texnik o'qish emas, balki matnni tahlil qilish, tushunish, shaxsiy fikrni ifodalash va uni turli hayotiy kontekstlarda qo'llay olish ko'nikmasidir.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida (2020) ta'kidlanishicha, ta'lim shaxsning tafakkurini, axloqiy-estetik qarashlarini, ijtimoiy mas'uliyatini shakllantiruvchi vosita bo'lib xizmat qilishi kerak. Bu qarashlarni mustahkamlovchi asosiy vositalardan biri – bu nutqiy faoliyat va savodxonlikni birgalikda rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'limdir.

Ilmiy-nazariy asoslar

Savodxonlik (literacy) bugungi ta'limda o'qish, yozish va axborotni qayta ishlash orqali shaxsiy qarorlar qabul qilishga qodirlik sifatida talqin etiladi. Yevropa Ittifoqining "Key Competences for Lifelong Learning" (2020) konsepsiyasiga ko'ra, savodxonlik XXI asr fuqarosining asosiy kompetensiyalaridan biridir.

Bundan tashqari, zamonaviy ta'limda quyidagi savodxonlik turlari keng o'rganilmoqda:

- **Raqamli savodxonlik** (digital literacy): texnologiyalardan axborot olish va foydalanish ko'nikmasi;
- **Madaniy savodxonlik** (cultural literacy): boshqa xalqlar madaniyatini tushunish, o'zligiga hurmat;
- **Ekologik savodxonlik** (ecoliteracy): atrof-muhitga ongli munosabat;
- **Nutqiy savodxonlik** (verbal literacy): og'zaki va yozma nutq orqali ta'sirchan muloqotga kirisha olish.

Nutqiy kompetensiya haqida Canale & Swain (1980) quyidagi to'rtta asosiy komponentni belgilaydi:

1. **Lingvistik:** til qoidalarini, fonetik, morfologik, sintaktik birliklarni bilish;
2. **Pragmatik:** tilni maqsadli ishlatish;
3. **Diskursiv:** uzviy bog‘langan nutq tuzish qobiliyati;
4. **Strategik:** muomala jarayonida yuzaga kelgan muammolarni hal qila olish.

Vygotskiy (1978) esa nutq faoliyatining intellektual rivojlanishga ta‘sirini ta’kidlab, yozma nutq orqali refleksiya shakllanishini ilmiy asoslaydi.

Metodik asoslar

Boshlang‘ich ta’limda ona tili darslari savodxonlik va nutqiy kompetensiyani quyidagi asosiy metodlar orqali shakllantiradi:

- **Konstruktivistik yondashuv:** o‘quvchi o‘zi bilim yaratuvchi sifatida faol ishtirok etadi;
- **Metakognitiv strategiyalar:** o‘quvchi o‘z o‘qish jarayonini rejalashtiradi, tahlil qiladi va baholaydi;
- **Muammoli vaziyat asosida ta’lim:** savollar orqali fikr yuritish, nuqtai nazar bildirish;
- **Qayta yozish va tahrirlash:** fikrni bir necha marta bayon etish orqali yozma nutqni takomillashtirish;
- **Og‘zaki va yozma tafakkurni uyg‘unlashtirish:** matn asosida muloqot, so‘rov, hikoya, insho.

Xalqaro baholash tizimlari doirasida savodxonlik va nutqiy kompetensiya

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) 4-sinf o‘quvchilarining:

- Matnni tushunish,
- Ma'lumot ajratish,
- Baholash va mulohaza yuritish salohiyatini aniqlaydi.

PIRLS natijalari o'quvchining fikrlash doirasi, matn asosidagi ishlov darajasi va nutqiy tayyorgarligini ko'rsatadi.

PISA (Programme for International Student Assessment) esa 15 yoshli o'quvchilarda funksional savodxonlikni aniqlashga qaratilgan:

- Matn asosida real hayotiy vazifalarni hal qilish;
- Shaxsiy munosabat bildirish va asoslash;
- Fikrni lo'nda, aniq va izchil ifodalash.

Har ikki tizim ham savodxonlikni yagonalashtirilgan ta'lim elementi emas, balki ijtimoiy faoliyatga xizmat qiluvchi ko'nikma sifatida baholaydi. Shuning uchun bu tizimlar o'zbek maktablarida savodxonlik va nutqiy kompetensiyani uyg'un shaklda rivojlantirishga metodik asos bo'la oladi.

Munozara

Maqola davomida savodxonlik va nutqiy kompetensiyaning:

- bir-birini to'ldiruvchi;
- boshlang'ich ta'lim bosqichida parallel shakllanishi zarurligi;
- xalqaro baholash mezonlariga mos ravishda metodik yondashuvlar bilan integratsiyalashuvi isbotlandi.

Ayni paytda:

- darsliklar va metodik qo'llanmalar til kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qilishi;

- har bir matnga asoslangan savodxonlik va nutqiy topshiriqlar bo'lishi;
- og'zaki va yozma faoliyat doimiy tahlil qilinishi tavsiya etiladi.

Xulosa

Ona tili darslarida savodxonlik va nutqiy kompetensiyaning o'zaro bog'liqligini chuqur anglash, ularni birgalikda shakllantirish uchun lingvodidaktik, kommunikativ va funksional yondashuvlarni birlashtirgan holda ishlash ta'lim samaradorligini oshiradi. Savodxonlik – bu poydevor, nutqiy kompetensiya esa shu poydevor ustiga qurilgan ijtimoiy faoliyat minorasidir.

Tavsiyalar

1. Ona tili darslarida matn asosida muhokama, yozma tahlil, og'zaki ifoda mashqlari sonini oshirish;
2. Darslik va baholash tizimlarini PIRLS va PISA mezonlariga yaqinlashtirish;
3. O'quvchilarning savodxonlik va nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun mediamatnlar, multimodal resurslar va muammoli topshiriqlar bankini yaratish;
4. Har bir mavzu doirasida til birliklarining kommunikativ qiymatiga e'tibor qaratgan holda dars ishlanmalarini tuzish;
5. O'qituvchilar malakasini oshirishda til va tafakkur, matn bilan ishlash, nutqiy faoliyatni tashkil etish bo'yicha maxsus modullarni joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (2020-yil 23-sentabr).
2. Alexander, R. (2018). *Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk*. Routledge.

3. Canale, M., & Swain, M. (1980). *Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing*. Applied Linguistics.
4. Snow, C. (2002). *Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension*. RAND Corporation.
5. OECD (2021). *21st Century Skills Framework*.
6. UNESCO (2022). *Global Framework on Education and Literacy*.
7. PIRLS Assessment Framework (2021). IEA, Boston College.
8. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. OECD Publishing.
9. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. Continuum.
10. Livingstone, S. (2004). *Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies*. Communication Review.
11. Sahlberg, P. (2015). *Finnish Lessons 2.0*. Teachers College Press.
12. Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
13. European Commission. (2020). *Key Competences for Lifelong Learning*.
14. Gee, J.P. (2007). *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. Palgrave Macmillan.
15. Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*.